

FONTANNY I KASKADY W ZAŁOŻENIACH OGRODOWYCH STAROŻYTNOŚCI I ŚREDNIOWIECZA

Margot Dudkiewicz

Instytut Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Institute of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin
e-mail: margotdudkiewicz@o2.pl

Streszczenie. Fontanny i kaskady należą do najpiękniejszych elementów ogrodu i w zależności od epoki przybierały różne formy. Początkowo pełniły funkcje użytkowe i kultowe, a rola dekoracyjna wody wzrastała z każdą epoką. Wszystkie kultury wprowadzały ją do ogrodu. Fontanny stosowano na placach miejskich, w parkach publicznych i w ogrodach prywatnych antycznej Grecji i Rzymu. W średniowieczu fontanny ozdabiały rynki miejskie, wirydarze klasztorne i ogrody zamkowe. Wodotryski stanowiły nieodłączny element rezydencji muzułmańskich. Współczesne urządzenia wodne dowodzą niezmiennej fascynacji płynącą wodą.

Słowa kluczowe: fontanna, kaskada, historia sztuki ogrodowej

Obecność wody była ceniona we wszystkich rodzajach ogrodów w każdej epoce historycznej. Układy i elementy wodne stanowiły formy dekoracyjne, dekoracyjno-użytkowe lub użytkowe. Sposób wykorzystania wody – jako strumień, fontanna lub kaskada – wynikał z zamierzeń projektanta i z możliwości naturalnych środowiska przyrodniczego. Skalę i bogactwo rozwiązań warunkowały nadmiar lub niedostatek wody. W ciągu dziejów kanon piękna ulegał zmianom, a wraz z nim kształt przestrzenny założeń ogrodowych, przy czym woda była zawsze jednym z podstawowych elementów w kompozycji [Majdecki 2007].

W krajobrazie jest wiele form terenu powstałych przy udziale wody. Efektem erozji wgłębnej wody są wodospady powstające na skutek różnej odporności skał tworzących koryta rzeczne. Woda żłobi miękkie skały i powstaje próg [Myga-Piątek 2003b]. Nie bez znaczenia w percepcji krajobrazu są źródła – punktowe obiekty hydrograficzne, naturalne wypływy wody podziemnej na powierzchnię terenu. Do wyjątkowych należą gejzery wyrzucające gorącą wodę wraz z parą w równych odstępach czasu [Myga-Piątek 2003a]. Różnorodność form wypływu, zmienna wydajność strumienia wody i bujna roślinność w sąsiedztwie wodotrysku wzbogaca krajobraz [Baścik i Pociask-Karteczka 2003].

Fontanna lub kaskada sprawiają, że ogród staje się wyjątkowy, bogatszy o nowe dźwięki i refleksy świetlne.

W pracy zbadano historyczne formy i znaczenia fontann i kaskad w założeniach ogrodowych starożytności i średniowiecza. Człowiek starożytny obawiał się swoich bogów i czcił źródła, obsadzając je drzewami, kształtując pierwotne archetypy sacrum. W średniowieczu, na gruncie chrześcijaństwa pojawił się ogród symboliczny z fontanną – źródłem prawdy w wirydarzu. W epoce renesansu i baroku woda została ujęta w skomplikowane formy fontann. Woda w kaskadach o formie naturalnej, imitującej autentyczne zjawiska przyrodnicze była stosowana w parkach krajobrazowych.

Fontanna jest to urządzenie wodne o zróżnicowanej wielkości – od poidełek, poprzez niewielkie formy rzeźbiarskie, aż do rozbudowanych budowli architektonicznych. Fontanna składa się z basenu oraz trzonu z dyszą, która wyrzuca wodę pod ciśnieniem. W pierwotnych formach wodotrysków woda tylko przepływała przez krawędź misy do większego zbiornika. Rozróżnia się dwa zasadnicze typy fontann: fontanna europejska i fontanna arabska. W fontannie europejskiej woda tryska ponad zbiornik, aby do niego opaść. Tego typu fontanny powszechnie zaczęto stosować w Europie, na początku ery nowożytnej i do dziś jest to najczęściej stosowany rodzaj fontanny. W przypadku fontanny arabskiej woda nigdy nie znajduje się w powietrzu, lecz spływa po elementach konstrukcji. Fontanny tego rodzaju można spotkać w krajach muzułmańskich – Półwysep Iberyjski, Turcja [Mitkowska i Siewniak 1998]. Podobnie Kubalska-Sulkiewicz [2003] podaje, że fontanna jest to urządzenie składające się ze zbiornika z przelewem i trzonu z dyszą, z której tryska woda doprowadzana pod ciśnieniem. Fontanny ujęte w oprawę rzeźbiarską lub architektoniczną stanowią od starożytności ozdobę placów miejskich, ogrodów i dziedzińców.

Kaskada jest to sztuczny zwielokrotniony wodospad, o dramatycznym i teatralnym nastroju. Kaskada może mieć jeden lub kilka stopni wodnych, tworzących układ o długości nawet do kilku kilometrów. Masy wody spadają z dużej wysokości lub rozdzielone są na wiele mniejszych części tworzących schody wodne [Mitkowska i Siewniak 1998].

Pierwsze fontanny powstały w starożytnym Egipcie, gdzie stanowiły nieodłączny element parków i ogrodów możnych Egipcjan [Majdecki 2007]. Bardzo wcześnie wykorzystano w architekturze dynamiczne formy strug spadających kaskad wody. Bodźcem do włączenia kaskady w program dekoracyjny architektury antycznej były naturalne kaskady wywołane ulewnymi deszczami. Strugi wody spływające wówczas z dachów i tarasów były odprowadzane przez głowę lub tułów podobizny lwa. Pierwsze rzygacze znane są z Egiptu z okresu panowania faraona Niuserre (V dynastia, 2450–2325 r. p.n.e.). Z inskrypcji w świątyni Horusa w Edfu (237 r. p.n.e.):

Jestem lwem o wielkiej sile [...], który odprowadza deszcz, który w smutku przekazywany jest z nieba na ziemię. Jestem tym, który obala huczące burze i polyka za dnia nawałnice [Niemczyk 2002].

Każdy egipski ogród otaczał wysoki mur. Zwykle ogród wyposażony był sadzawkę w kształcie prostokąta lub litery T. Drzewa sadzono w rzędach, a rabaty rozmieszczano symetrycznie. Malowidła w grobowcach przedstawiają zagajniki, winnice i sadzawki [Hobhouse 2005]. Z okresu Starego Państwa (około 3100–2133 r. p.n.e.) pochodzi ogród przy willi Metena, urzędnika dworskiego i wodza z czasów IV dynastii. Rezydencja obejmowała bogato wyposażony dom mieszkalny oraz obszerny ogród. Baseny pełniły funkcje dekoracyjne, służyły do ochłody, hodowli ryb i do obrzędów kultowych. Obrzeże stawu stanowiła najczęściej rabata kwiatowa. Zbiornik otaczały sadzone przemienne, w jednym lub kilku rzędach palmy i sykomory [Majdecki 2007].

Wiszące ogrody w Mezopotamii powstały za czasów króla Nabuchodonozora II (604–562 r. p.n.e.). Legenda mówi, że były prezentem dla żony, która tęskniła za zielonymi wzgórzami w swojej ojczyźnie. Wiszące ogrody zdobiły liczne źródła i kaskady. Całość założono na sztucznych tarasach wspartych na kolebkowo sklepionej konstrukcji ceglanej. Tarasy izolowane były materiałem bitumicznym i powłoką ołowianą, na których rozłożono warstwę ziemi. Na dolnych tarasach sadzono drzewa, na górnych krzewy. Zewnętrzne krawędzie tarasów porośnięte były pnączami, które wiły się ku niższym piętrům. Piękno tego założenia było sławione przez greckich i rzymskich pisarzy. Woda zasilająca fontanny pompowana była przez niewolników. Do nawadniania używano wody z rzeki Eufrat.

Najważniejszą rolę w perskim ogrodzie pełniła woda. Odbicie w lustrze wody według Persów było przejściem ze świata materialnego do świata duchowego. Ogród był podstawowym elementem całej rezydencji. Pałac niknął wśród bogatej roślinności. Klasyczny perski ogród to *czahar bagh* – „cztery ogrody”. Była to zamknięta, otoczona murem przestrzeń w kształcie prostokąta lub kwadratu, podzielona na cztery części kanałami wodnymi. W miejscu przecięcia się kanałów znajdowała się fontanna [Internet poz. 1].

Kanały wodne umożliwiały nawadnianie ogrodu, fontanny orzeźwiały powietrze, wzbogacały ogród w plusk wody i rozpraszały światło. Nocą wodę podkreślało światło świec. W zbiornikach hodowano rośliny oraz różne gatunki ryb i ptactwa wodnego.

Jeśli ogród był zakładany w terenie górzystym, wówczas kształtowano tarasy, a woda w kanałach płynęła kaskadami. Ogród z bogatym układem wodnym znajdował się w okolicach Bagdadu, w Samarra nad brzegiem Tygrysu. Źródłem wiedzy dla ówczesnych twórców urządzeń hydraulicznych były dzieła Philona z Bizancjum, Ctesibusa i Herona z Aleksandrii [Majdecki 2007].

Na Płaskowyżu Irańskim starożytni Persowie stosowali odmienną niż Egipcjanie metodę nawadniania. Do tego celu wykorzystywali naturalne źródła oraz wodę spływającą z górskich lodowców. Aby zmniejszyć straty wody skutek parowania, zbudowano sieć podziemnych kanałów – *qanat*, które zasilają w wodę uprawy i układy wodne. W sadach i alejach stosowano także otwarte kanały – *jube*. Do dziś funkcjonują one w Isfahanie Szirazie. W miejscach, gdzie

wodę można było wydobyć z ziemi, używano kół wodnych – norii. Wodę podnoszono wyżej i gromadzono. Do poruszania kół wykorzystywano siłę wielbłądów, wołów, osłów, a nawet strusi [Hobhouse 2005].

Spływające po rzeźbach strumienie wody nadają im złudzenie ruchu i życia. Przykładem tego jest relief „Narodziny Gangesu” z Mahabalipuram z VIII w. Płaskorzeźba powstała w granicie o wąskości 6 m i długości 24 m. Kompozycja przedstawia powstanie świętej rzeki dzięki bogu Siwie. Kultową rzeźbę tworzy setka postaci bóstw, ludzi i zwierząt. W okresie świąt wypuszczano na relief wodę, którą uprzednio gromadzono w cysternach. Ze skalnej wnęki, w strugach wody wyłaniały się przynoszące szczęście bóstwa [Niemczyk 2002].

Arabowie stosowali we wnętrzach rezydencji kaskady zwane *salsabil*. Woda spływała w nich po skośnej kamiennej płycie ozdobionej reliefem. Urządzenia te imitowały szmer strumienia i nawilżały powietrze. Określenie *salsabil* pochodzi z Koranu, gdzie oznacza rajske źródło wody zmieszanej z imbirem, z którego piją sprawiedliwi [Niemczyk 2002].

Arabowie podbili Hiszpanię w VIII w. Wspaniałym przykładem islamskiej sztuki ogrodowej była rezydencja w Media Azahara założona w 939 r. przez kalifa Abd ar-Rahmana III. Wodę doprowadzano na wierzchołek wzgórza, gdzie znajdował się pałac. Stamtąd spływała ujęta w kanały, nawadniała ogród, zasilała kaskady, wodotryski i niespodzianki wodne. Baseny zdobiono abstrakcyjną ornamentyką oraz wypełniano rtęcią [Majdecki 2007].

Grecki krajobraz, ze starożytnymi świątyniami i teatrami stanowił ucieleśnienie idei piękna, pomimo niedostatku wody i braku lasów. Miejsca zielone, zacienione i obfitujące w wodę były szczególnie cenne. Plutarch podaje, że w V w. p.n.e. Kimon zadrzewił teren Akademii Platońskiej. Ogród zmienił się w „dobrze nawodniony raj z uporządkowanymi alejami i cienistymi ścieżkami”. Średniowieczny mnich Walafrid Strabo w IX w. pisał o Grekach: „Ujarmili oni wodę, by tryskała w fontannach i poruszała organy”. Fontannami interesował się Arystoteles. Ktesibios i Heron nadali praktyczny wymiar jego pomysłom. Heron pisze o konstrukcji fontanny zdobionej śpiewającymi ptakami. Ptaki milkły, gdy pojawiała się mechaniczna sowa [Hobhouse 2005]. W „Odysei” znajduje się opis *nimfeum*, w którym kaskady wody spływają po głazach do świątyni zdobionej fontannami.

Ogrody w antycznej Grecji pełniły przede wszystkim funkcję użyteczności publicznej. Za czasów panowania Aleksandra Wielkiego powstały założenia ogrodowe w Aleksandrii i Antiochii. Główną ulicę Antiochii wyznaczał po jednej stronie portyk, po drugiej – ogrody przeznaczone do wypoczynku. Parki te ozdobione były pawilonami i fontannami [Levi 1995].

Prywatne ogrody greckie były ściśle związane z domem i zajmowały *atrium* i *perystyl*. Atrium była to prostokątna przestrzeń otoczona pokojami mieszkalnymi. W środku *atrium* znajdował się basen z wodotryskiem – *impluvium*. Na brzegach zdobiły go rzędy kwiatów. Również środek *perystylu* zajmowała sadzawka [Pokorski i Siwiec 2002].

Lew był w Grecji symbolem odpędzającym złe moce. W architekturze antyku stosowano rzygacze w kształcie lwów odprowadzające wodę z dachów świątyń. Wodą opadowa tryskała z paszczy zwierząt. Podobną formę przybierały ujęcia wody wytryskującej u źródeł. Funkcję strażników wody pełniły również węże. Swoim wizerunkiem oczyszczały i chroniły wypływy wody z wodociągów publicznych w Pompejach [Niemczyk 2002]. W Grecji pojawiły się pierwsze instalacje typu woda – dźwięk. Woda wprawiała w ruch organy wodne lub automaty [Hobhouse 2002].

Z myślą o efekcie ochłodzenia konstruowano fontanny w Rzymie. W Willi Hadriana w Tibur woda płynęła murowanymi korytarzami równolegle do otworów okiennych, aby chłodzić prądy powietrza wpadające do wnętrza sal. Efekt ruchu wodotrysków wzmacniały barwne mozaiki. Pozorny ruch wody potęgowały także kolorowe ryby. Popularne były fontanny w formie stożka, np. fontanna nieopodal Koloseum Meta Sudans w Rzymie czy fontanna uliczna w Dżamili. Woda w fontannach stożkowych spływała z kamiennego szczytu do basenu. Podobną formę, lecz wzbogaconą o kaskadę prezentuje fontanna w pobliżu Panteonu. Basen fontanny zwieńczony był rzeźbą szyszki pinii odlaną w brązie (3,56 m wysokości). Szyszka podkreślona kaskadą symbolizowała płodność i obfitość [Niemczyk 2002].

Zburzono całe dzielnice miasta, aby zrobić miejsce dla ogrodów cesarskich Augusta i Nerona. Wielohektarowe parki stanowiły przestrzeń spacerową. Znajdowały się w nich gaje i geometryczne partery. Rzeźby, fontanny i kaskady wodne umieszczano na głównych osiach kompozycyjnych [Pokorski i Siwiec 2002]. Willa Hadriana był to kompleks monumentalnych budowli rezydencji cesarskiej. Budowa trwała w latach 118–134 r. n.e. Przy dziedzińcu znajdowały się biblioteka grecka i łacińska, szpital, Teatr Morski i Sala Filozofów. W centrum dziedzińca zlokalizowano dużą prostokątną fontannę. W części południowej Wielkiego Dziedzińca zlokalizowano *nimfeum*. Woda ze źródła spływała kaskadami do niebieskiego basenu. Złoty Plac to budynek z dużym wewnętrznym dziedzińcem, podwójnie otoczonym portykiem. Na obrzeżach placu umieszczono zieleń i i baseny w wodą [Majdecki 2007].

Ogrody zakładano wokół term. Termy Karakalli pochodzą z III w. Zajmowały powierzchnię 12 ha. Perystyl wewnętrzny był miejscem ćwiczeń. Wokół budynku znajdowały się aleje i rabaty kwiatowe. Założenie ozdobiono fontannami i rzeźbami [Majdecki 2007].

W starożytnym Rzymie dom prywatny i ogród stanowiły całość kompozycyjną. Naprzeciwko wejścia znajdowało się *atrium* z centralnym punktem – sadzawką ozdobioną rzeźbą lub fontanną. Z racji małej przestrzeni rośliny w atrium sadzono w kubłach. Woda do napełniania sadzawki pochodziła z dachu, skąd ściekała podczas deszczu [Majdecki 2007]. Szczególnie ekspresyjny efekt dawały strugi wody wytryskujące z rzygaczy okapu dachowego we wnętrzu atrium. Światło z otworu w dachu wzbogacało wodę w efekt tęczy. Siłę wyrazu potęgował plusk spadającej wody [Niemczyk 2002].

Tryskające wodą posążki z brązu i marmuru zdobiły Willę Vettich w Pompei. *Perystyl*łączono z *atrium*, tworząc obszerne wnętrza z basenami, marmurowymi stołami i bogatą roślinnością. W *atrium* Domu z Fontanną przetrwała do dziś fontanna z figurką chłopca z delfinem, wykonana w brązie. Woda tryska z otworu w centralnej części niszy zakończonej trójkątnym zwieńczeniem. Na zewnątrz i w środku nisza wyłożona jest kolorową mozaiką [Majdecki 2007].

Wielkie znaczenie w miastach antycznych miały źródła. Świątynię Wody wybudowano w Megarze (500 r. p.n.e.). Budowla składała się z 35 kolumn, a do zbiornika wody prowadził pięciokolumnowy portyk. Oprawa architektoniczno-rzeźbiarska miejsc czerpania wody podkreślała ich ważną funkcję. Budowle i posągi przy ujęciach wody dały początek *nimfeum*. Zdobiono je rzeźbami młodych i pięknych kobiet, trzymających czarę lub muszlę. Przykładem tego jest *nimfeum* Herodesa w Olimpii (101–177 r. n.e.). Zbudowane z eksedry, dwóch kręgów kolumn i licznych rzygaczy. Duże *nimfeum* często było zakończeniem akweduktów [Niemczyk 2002].

Można przypuszczać, że pierwsze wodotryski budowane były z łatwo dostępnych materiałów lub materiałów transportowanych na niewielkie odległości. W starożytnym Rzymie popularnym tworzywem była ceramika wykonana z rzecznego mułu, wypalana na kolor czerwony lub czarny. W Rzymie na przełomie VI i V w. p.n.e. zaczęto stosować marmur. Na początku V w. p.n.e. wynaleziono metodę wykonywania z brązu pustych odlewów [Internet poz. 2].

W średniowieczu nastąpił dalszy rozwój techniki i wodociągów. Woda miała tryskać z wielu punktów strumieniami, tworząc przeróżne układy. Fontanny spotyka się w ogrodach sakralnych – klasztornych i ogrodach świeckich – zamkowych [Zabłocka-Kos 2007]. Ogród pełnił głównie funkcję użytkową. Był powiązany z architekturą zabudowy. Woda i rośliny posiadały wartość symboliczną, na przykład fontanna jako źródło życia wiecznego [Majdecki 2007].

Najstarsze ślady ogrodów ozdobnych w Polsce zachowały się w wirydarzach klasztornych. Zapewniały zakonnikom kontakt z przyrodą, przy jednoczesnym odizolowaniu się od świata. Miały formę kwadratu lub prostokąta, w którym ścieżki, krzyżując się prostopadle, wydzielały kwatery. Woda w wirydarzu klasztornym spełniała funkcję użytkową oraz symboliczną [Majdecki 2007].

Fontanna usytuowana na przecięciu ścieżek wirydarza promieniowała spokojem i zwracała myśli ku Bogu. Fontannie nadawano gotycką wyszukaną oprawę rzeźbiarską [Hobhouse 2002].

Ogrody eremitów były indywidualne, sytuowane przy pustelniach. Przy każdej z nich był mały ogródek kwiatowy, niekiedy ze źródłem lub fontanną. Przykładem takiego założenia jest klasztor kartuzów w Clermont we Francji. W Polsce kartuskie klasztory powstały w Gdańsku (około 1381 r.), pod Szczecinem (około 1360 r.), oraz w Kartuzach [Majdecki 2007]. Z analizy rycin, do których dotarła autorka wynika, że dominantą założenia w Kartuzach był budynek kościoła, do którego przylegał duży wirydarz i cmentarz. Pośrodku prostopadle zbiegających się ścieżek wirydarza znajdował się wodotrysk. Z trzech stron wi-

rydarza były rozmieszczone pustelnie. Każda z nich posiadała własny ogródek – mały wirydarz. W założeniu wykorzystywano wodę z rzeki.

Wspaniałym przykładem wykorzystania spadających strug wody są katedry gotyckie. Stosowano potężne, wysunięte rzygacze kamienne. Miały one za zadanie odprowadzić wodę możliwie jak najdalej od murów budowli. Rzygaczom nadawano kształt ludzi i bajkowych istot. Rzygacze i bogata oprawa fontann przedstawiały symbole czystości i chrześcijańskich cnót [Niemczyk 2002].

Na reliefach i w figurach zdobiących fontanny artyści rzeźbiarze poprzestawiali życie mieszkańców miasta. Przykładem wybitnego gotyckiego dzieła jest fontanna Maggiore, zdobiąca główny plac Perugii w środkowych Włoszech. Fontannę zbudowano w 1278 r. Oprawę rzeźbiarską (wyobrażenia zawodów rzemieślniczych, pór roku i cykli przyrody) wykonali najsłynniejsi włoscy rzeźbiarze późnego średniowiecza – Nicola i Giovanni Pisano [Internet poz. 3].

Woda w ogrodach zamkowych, podobnie jak w ogrodach klasztornych, obecna była w postaci studni kamiennej lub fontann w centrum ogrodu.

W Alhambrze w Grenadzie wodę wykorzystano jako element dekoracji oraz w celach symboliczno-kultowych. Ochładzała wnętrza i była symbolem odrodzenia. Centralnym źródłem rezydencji była Fontanna Lwów, skąd woda płynęła odkrytymi, płaskimi kanałami po niemal wszystkich pomieszczeniach rezydencji. Na krawędzi misy Fontanny Lwów wykuto poemat głoszący piękno wody:

Płynne srebro, biegnące między klejnotami, niezrównane piękno bieli i przejrzystości. Stapia się w jedno, to co płynne i to co trwałe, woda i marmur, i patrząc nie wiemy, które z nich płynie.” [Niemczyk 2002].

Alabastrową misę studni podtrzymuje dwanaście lwów z czarnego marmuru. Studnie z tryskającą wodą zamykają Dziedziniec Mirtów z prostokątną sadzawką. W taflి wody odbijają się kolumny arkad i ażurowe zdobienia. W sąsiedztwie dziedzińca znajduje się sala tronowa. Patio de la Reja w Pałacu Alhambra z trzech stron otoczone jest ścianami budynków, czwartą stanowi odsłonięcie na daleki krajobraz. W centrum placu na kamiennych płytach i żwirze znajduje się fontanna. Płyty i drobne kamienie tworzą geometryczną mozaikę. Fontanna otoczona jest czterema cyprysami. Piękno dziedzińców Alhambry polega na niezwykłym wykorzystaniu wody. Woda była wysoko ceniona przez Maurów – potomków ludów zamieszkujących pustynie. Baseny, fontanny i kanały zapewniały im chłód i ukojenie podczas lata. Plusk fontann stwarzał spokojną, medytacyjną atmosferę [Hobhouse 2005].

Również w pałacu Generalife, nieopodal Alhambry, zastosowano wiele różnorodnych wodotrysków. Tarasowy ogród założono w XVI w., za panowania Ismaila I. Najniższe, główne patio ma wymiary 11,6 × 50 m. Przez jego środek, pomiędzy szpalerem wodotrysków biegnie kanał wodny. Otaczają go rabaty kwiatowe, kolumnady i pawilony. Mury porastają dekoracyjne pnącza. Finezyjna fontanna znajduje się na Dziedzińcu Sułtana [Trifoni i Cattaneo 2006].

W Persji za panowania Safawidów (XVI–XVIII w.) powstało wiele wspaniałych rezydencji. Najwspanialszym przykładem jest ówczesna stolica Isfahanem.

Rozległe ogrody nawadniała rozbudowana sieć kanałów wyłożonych płytami z onyksu. Przez środek Ulicy Czterech Ogrodów biegł kanał wodny. Z powodu zmian wysokości terenu uformowano tarasy. Na każdym z nich kanał rozszerzał się w basen (prostokątny lub oktagonalny) z wodotryskiem. Woda, przechodząc na kolejny taras, przelewała się kaskadowo. Baseny obramowane były szerokimi kamiennymi płytami. Wzdłuż alei wybudowano liczne pałace. Wśród nich znajdował się Pałac Czterdziestu Kolumn, otoczony parkiem ze stawami, fontannami i kanałami [Majdecki 2007].

Jednym z nielicznych zachowanych w niemal niezmienionym stanie ogrodów Abbasa I jest Bagh-e Fin, na południe od Teheranu, na skraju Wielkiej Pustyni Słonej. W Fin istniały naturalne źródła zapewniające wodę dla miasta. Źródła te miały stały poziom wody, dlatego po zatankowaniu jednego z wodotrysków strumień innych tryskał wyżej. Wykorzystując tę właściwość, przed pałacem szacha zbudowano tańczącą fontannę. Basen miał kształt kwadratu i wyłożony był błękitną mozaiką. Znajdowało się tam kilkadziesiąt wodotrysków, wyposażonych w zapadki odcinające wodę. Zamykanie i otwieranie zapadek powodowało zmianę wysokości strumienia wody w takt muzyki. Szach bardzo lubił przedstawienia i hojnie nagradzał służbę i muzykantów [Hobhouse 2005].

Rozkwit sztuki ogrodowej imperium Mogolów przypada na lata 1508–1707. W Dolinie Kaszmiru założono wiele rezydencji. Najwspanialszą jest Shalamar Bagh – Ogród Siedziby Miłości. Założenie było tarasowe. Jego najniższa część miała charakter reprezentacyjny, powyżej znajdował się ogród prywatny oraz ogród haremu. Najistotniejszym elementem ogrodu była woda ujęta w fontanny i kanały [Majdecki 2007].

Podsumowując, można stwierdzić, że fontanny i kaskady zdobiły dziedzińce domów prywatnych, place miejskie i parki od starożytności. Oprawa architektoniczna i rzeźbiarska wody w ruchu miała podkreślać jej życiodajną moc i znaczenie, jako podstawy życia. Prostota konstrukcji pierwszych wodotrysków uwarunkowana była ówczesnymi możliwościami technicznymi – fontanny tryskały prostymi strumieniami lub bulgotały. Wynalezienie fontanny przypisuje się starożytnym Grekom. Znane były w Rzymie i krajach bliskiego Wschodu – Babilon, Persja. Żaden ogród islamski nie mógł obyć się bez cieszącej zmysły płynącej wody. Woda płynęła porośniętymi lotosami kanałami, spadała przez marmurowe wodospady, tryskała w fontannach. Szczególną grupą fontann było rzymskie *nimfeum*.

W średniowieczu wodotrysk posiadał bogatą symbolikę, fontanna symbolizowała życie, młodość, miłość i czystość. Fontanny europejskie otrzymywały bogatą oprawę rzeźbiarską, w której przeważała tematyka biblijna. W średniowieczu fontanny ozdabiały rynki miejskie, wirydarze klasztorne i ogrody zamkowe. Stanowiły nieodłączny element rezydencji muzułmańskich. W religii islamu woda uznawana była za szczególnie dar i znak oczyszczenia. Obecność fontann nadawała ogrodom wschodu elegancji i uroku, wodotryski cieszyły oczy mieszkańców i budziły podziw gości. Woda służyła także pożytkowi ochładza-

jąc powietrze. Wodotryski budowano z miejscowych materiałów – białego i czarnego marmuru, granitu. W bogatszych ogrodach misy i rzeźby zdobiące fontanny wykładano złotem, korałem czerwonym i perłami.

Fontanny i kaskady należą do najpiękniejszych elementów ogrodu. W zależności od epoki przybierały różne formy. Pełniły funkcje użytkowe i kultowe. Z czasem zaczęła dominować funkcja dekoracyjna. Szczytowy okres rozwoju fontann dopiero nastąpi – we francuskich ogrodach baroku powstaną rozbudowane grupy fontann, kaskad i rzeźb.

PIŚMIENNICTWO

- Baścik M., Pociask-Karteczka J., 2003. *Ochrona źródeł Wyżyn Krakowsko-Wieluńskiej i Miechowskiej* [w:] *Ochrona przyrody nieożywionej*, 10 Międzynarodowa Szkoła Ochrony Przyrody Obszarów Krasowych, Smoleń.
- Hobhouse P., 2005. *Historia ogrodów*. Wyd. Arkady, Warszawa
- Kubalska-Sulkiewicz K., Bielska-Lach M., Manteuffel-Szarota A., 2003. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. PWN, Warszawa
- Levi P., 1995. *Wielkie kultury świata. Grecja*. Wyd. Świat Książki, Warszawa
- Majdecki L., 2007. *Historia ogrodów I*. PWN, Warszawa
- Mitkowska A., Siewniak M., 1998. *Tezaurus sztuki ogrodowej*. Wyd. Rytm, Warszawa,
- Myga-Piątek U., 2003a. *Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej* [w:] Janowski A.T., red. *Problemy ochrony i kształtowania krajobrazu Górnego Śląska na tle doświadczeń z innych regionów Polski*. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG
- Myga-Piątek U., 2003b. *Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej* [w:] Misztal. A., red. *Woda w krajobrazie*. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG
- Niemczyk E., 2002. *Cztery żywioły w architekturze*. Wyd. Zakład Narod. im. Ossolińskich, Wrocław
- Pokorski J., Siwiec A., 2000. *Kształtowanie terenów zieleni*. Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa
- Trifoni J., Cattaneo M., 2006. *Skarby starożytności pod patronatem UNESCO*. Arkady, Warszawa
- Internet:
1. <http://ogrody.gazetadom.pl/ogrody/1,72016,2349672.html> 17:05 5.01.2010 r.
 2. <http://www.kb.neostrada.pl/sztuka/rzezba.htm> 17:05 5.01.2010 r.
 3. <http://www.swiatogrodow.pl/artykuly.php?artykul=5> 17:05 5.01.2010 r.

FOUNTAINS AND CASCADES IN ANCIENT AND MEDIEVAL GARDENS

Abstract. Fountains and cascades constitute the most beautiful elements of a garden. Their shapes and forms changed depending on the epoch. They also played a useful function and that of a place of worship. The decorative role of water was increasing with each epoch and all cultures introduced water into a garden. Fountains were used on town squares, in public parks and in private gardens of ancient Greece and Rome. In the Middle Ages fountains were used as decorations of town markets, cloistered patios and castle gardens. Modern water equipment proves that water is still fascinating.

Key words: fountain, cascade, history of garden art